

ФРАЗЕОЛОГИЗМИ ПОРЕКЛОМ ИЗ ГРЧКЕ МИТОЛОГИЈЕ И ИСТОРИЈЕ¹

САЖЕТАК

У раду су са етимолошког и лексичко-семантичког аспекта анализирани фразеологизми који воде порекло из грчке митологије и старогрчке историје. Запажа се да се код ове групе фразеолошких јединица етимолошка компонента на специфичан начин одражава на лексичко-семантичку. У том смислу могуће је издвојити две скупине. Једну чине фразеологизми спецификованог лексичког састава, којим су обухваћена имена митских и историјских јунака, митолошких бића и сл. односно придеви изведени од тих имена. Они упућују на одговарајући мит и омогућују да наслутимо значење фразеологизма уколико нам је познат одговарајући историјски или митолошки контекст. У другој су групи фразеологизми неспецификованог лексичког састава, на основу којег се не може одмах закључити на који се мит или причу из историје фразеологизам односи те је и њихово значење теже одгонетнути.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: фразеологија, грчка митологија, старогрчка историја, порекло, значење, лексички састав

1. О предмету истраживања и корпусу

У свакодневном говору можемо чути како неко трпи *Танталове муке*, или обавља *Сизифов посао*. Рећи ћемо како нам је неко *одговорио лаконски*, а лети ћемо се жалити на *насју врућину*. Често у говору користимо изразе чије нам је значење познато, али чије порекло тешко можемо објаснити.

У лингвистичкој литератури се као основни извори за

¹ Рад представља измењену верзију мастерског рада одбрањеног у јулу 2012. године на Филозофском факултету у Новом Саду, пред комисијом у саставу: доц. др Гордана Штрбац, проф. др Владислава Ружић, доц. др Душанка Вујовић.

настанак и порекло фразеологизама наводе човекова природна средина (свакодневни живот) и културно наслеђе, при чему је знатан број фразеолошких јединица пореклом из других култура и цивилизација (Мршевић Радовић 1987: 24–25). Фразеологија се у науци посматра као један од најважнијих извора за реконструкцију језичке слике света, а фразеологизми као спремишта за најразличитије културне садржаје (Мршевић Радовић 2008: V).

Овим истраживањем обухваћено је педесет седам фразеологизама који воде порекло из грчке митологије² и историје старе Грчке. Ексерпирани су из *Frazeološkog rječnika hrvatskoga ili srpskog jezika* Јосипа Матешаћа, *Речника српског језика* Матице српске (РСЈ), *Великог речника страних речи и израза* Ивана Клајна и Милана Шипке и *Лексикона страних речи и израза* Милана Вујаклије. У грађи преовлађују фразеологизми митолошког порекла – забележено је четрдесет два примера.

Прикупљена грађа анализирана је с етимолошког и лексичко-семантичког аспекта. Значења фразеологизама објашњена су с обзиром на њихово порекло, тј. извор из којег су се развили.³ Циљ је да се покаже како се етимолошка компонента фразеолошке јединице одражава на њену лексичко-семантичку структуру.

2. Анализа

2.1. О принципима анализе

² Митови старе Грчке вековима привлаче пажњу. Мотиве из грчке митологије сусрећемо у књижевности, ликовној, позоришној, филмској и музичкој уметности, као и у другим облицима људског стваралаштва, а многи појмови из науке такође имају везе с њима.

³ Објашњења о пореклу фразеологизама и њихова значења дата су према: Шипка 2009, Мршевић Радовић 2008, Гревс 2008, Пинсент 1985 односно према *Речнику грчке и римске митологије*. Подаци из историје старе Грчке навођени су према Шијаковић (1988).

Фразеологизми пореклом из грчке митологије и старогрчке историје формирали су своја значења на основу одговарајућег митолошког или историјског контекста, често везаног за одређене личности. Митолошка односно историјска база фразеолошке јединице одражава се на врло специфичан начин и на њен лексички састав.

Имајући у виду ту специфичности, ове фразеологизме могуће је поделити у две велике групе: у једној су фразеологизми са спецификованим лексичким саставом, а у другој они чији је састав неспецификован. Спецификованост лексичког састава огледа се у присуству одговарајуће ономастичке компоненте која непосредно асоцира на одређени мит, причу или легенду, односно на одређени историјски догађај и сл., па се на основу такве позадине може наслутити и значење фразеолошке јединице, уколико оно није од раније познато. Неспецификованост, на другој страни, подразумева присуство лексеме из општег фонда, која се не мора нужно довести у везу с одређеним митолошким или историјским садржајем, те је врло тешко ишчитати значење фразеологизма уколико одговарајући садржај није претходно познат.

2.2. Фразеологизми спецификованог лексичког састава

2.2.1. У лексичком саставу ове групе фразеологизама налазе се имена јунака грчке митологије,⁴ богова, митолошких бића, затим имена историјских и других личности, те појединих места односно придеви изведени од тих имена. Ове јединице су најчешће синтагматског типа, са структуром присвојни придев (изведен од имена) + именица, ређе су то именица + именица у генитиву с посесивним значењем (име). У мањем броју примера заступљени су други модели: придевска или глаголска синтагма с поредбеном конструкцијом и глаголско-именичка синтагма. За разумевање значења целог фразеологизма кључан је члан

⁴ Најзначајнији ликови митологије, посебно грчке, увек означавају неку функцију психе (Шевалије, Гербран: 1989).

с ономастичким елементом, који непосредно асоцира на одговарајућу митолошку или историјску позадину.

2.2.2. Најпре ће бити речи о фразеологизмима у чији састав улазе називи личности из грчке митологије.

Ахилова пета вероватно је један од најпознатијих фразеологизама који воде порекло из грчке митологије. Милан Шипка (2009) наводи да се ниједном јунаку којег је Хомер опевао у *Илијади* име није у тој мери задржало готово у свим језицима света као Ахилово. Митски јунак Ахил био је син богиње Тетиде и смртника, краља Пелеја. Како је желела да свог сина учини бесмртним, Тетида га је дању мазала амброзијом а ноћу калила на ватри. Једино место које је том приликом остало ненамазано била је његова пета јер га је за њу Тетида држала док га је мазала и једино је то место на којем је Ахил могао бити рањен. У Тројанском рату Ахил је изгубио живот управо зато што га је Парис, уз помоћ бога Аполона, погодио стрелом у пету. Према веровању неких народа, у тренутку смрти душа напушта тело управо кроз пету (Шевалије 1989:500). Пета се сматра темељем човека, а када је погођен у пету, човек пада. Израз *Ахилова пета* се задржао и до данас и означава најосетљивије место, нечију слабу тачку.

У свакодневном говору често се употребљава и израз *Сизифов посао* у значењу ‘заморан и бесплодан, узалудан посао без сврхе и смисла’. Интересантан је податак да име *Сизиф* у преводу значи ‘врло мудар’.⁵ Важио је за најмудријег, најлукавијег смртника старе Хеладе који је у неколико наврата покушао да надмудри богове, због чега је осуђен да трпи тешке муке: богови су га казнили да уз стрму планинску литицу вечно гура камен. Њему је синониман израз *посао Данаида*, који се везује за причу о краљу Данају. Овај краљ имао је педесет кћерки, а његов брат близанац Египт, педесет синова. Египт је заповедио да се његови синови

⁵ Објашњења значења имена јунака из грчке митологије навођена су према: Гревс 2008.

ожене Данаидама, кћерима краља Данаја. Данај се, међутим, није слагао са овим Египтовим наређањем. За време свадбеног пира Данај је својим кћерима поделио оштре игле и наредио им да их сакрију у своје косе, а да их око поноћи, те прве брачне ноћи, забоду својим мужевима у срце. Само једна кћерка није послушала свог оца и она је ослобођена вечитих мука. Остале су осуђене да обављају бескрајан посао – да вуку воду у посудама налик на решето (Гревс 2008: 183). Због тога се за неког ко обавља тежак, неуспешан и узалудан посао може рећи да обавља *посао Данаида*.

Велики број грчких митских јунака имао је сличну судбину – пошто су покушали да надмудре богове, осуђени су на вечне муке. У корену ових прича увек је иста симболика: погрешно схватање односа између човека и бога (Шевалије 1989: 691). Ово је једно од општих места у митологији. Када год човек покуша да се поигра са боговима, изједначавајући се са њима на тај начин, кажњен је осећајем властите немоћи. О томе нам говори и прича о Танталу,⁶ јунаку који је дошао на идеју да искуша видовитост богова сервирајући на гозби месо свога сина Пелопса, кога је претходно убио (Пинсент 1985: 113). Богови су прозрели његов план и као казну за страشان грех ставили га на вечите муке – морао је да трпи жеђ стојећи усред воде и глад крај обиља хране. Све што је покушао да дохвати, измицало би му се. Отуда израз *Танталове муке*, који ћемо употребити када желимо да кажемо да неко трпи велике, несносне патње. Прича о Танталу симболише непрестану човекову жељу која се не може потиснути, јер је у природи човека да никада не може бити задовољан. Како се примиче предмету своје жеље, он му измиче и потрага се наставља без краја (Шевалије 1989:691).

Митски јунак Прометеј такође је искусио гнев богова, али не због своје дрскости, већ због добротинства према људима. Због тога што је људима вратио ватру, Зевс је Прометеја осудио на вечите муке. Везао

⁶ Име *Тантал* значи 'онај који је потмуо или најбеднији'.

га је за литицу Кавказа где је сваки дан долетала похлепна орлушина и кидала му јетру. Болу није било краја јер би му преко ноћи јетра поново зарастала. Данас се у језику у значењу ‘неугасива унутрашња тежња за постигнућем високих циљева’ користи фразеологизам *Прометејева ватра* (*Прометејев огањ*).

У вези с несносним патњама јесте и израз *Прокрустова постеља*, који означава ‘тежак положај, ситуацију или место где увек на неки начин нешто страда; уметну меру којој неко жели да нешто насилно прилагоди’. Симбол је банализовања, свођења човекове душе на конвенцијалну меру, изокретања идеала у конформизам (Шевалије 1989: 535). Овај израз уједно је и симбол етичке и интелектуалне тираније особа које мишљење другог подносе само под условом да су у складу са њиховим мерилима. Символика и значење овог израза, иако на први поглед можда не делује тако, води порекло од једне од најстрашнијих прича из грчке митологије. Прокруст је био познат разбојник, чувен по страшним мукама на које је стављао своје жртве. Пошто би пресрео путнике и понудио им преноћиште у свом дому, стављао би људе високог раста у малу постељу и одсецао ноге и руке које су вириле ван постеље. Људе ниског раста би стављао у велику постељу и истезао их да би тој постељи одговарали. Све то уз изговор да би им постеља била „по мери”.

Фразеологизам *Аугијеве штале*, у значењу ‘страшно прљаво или запуштено место; нешто што треба темељито очистити’, доводи се у везу с причом о краљу Елиде – Аугеји (Аугију), који је имао најбројнија стада на свету. У његовим шталама, међутим, балега није чишћена неколико стотина година, па се болештина ширила целим Пелопонезом. Херакле је добио за задатак да Аугејеве штале очисти за један дан.⁷

Израз *Гордијев чвор*, који означава ‘замршену, запетљану ствар;

⁷ Овај мит се заснива на задатку који се често постављао кандидатима за престо и јавља се и у другим митологијама, не само у грчкој. У келтској верзији мита требало је рашчистити брдо од камења и дрвећа, а у једној нордијској скаски краљевић који жели да освоји дивову кћер мора прво да очисти три штале (Гревс 2008: 417).

тешко решив проблем', настао је на основу приче о митском јунаку Гордију. Када је сиромашни сељак Гордије проглашен краљем, у знак захвалности посветио је Зевсу кола, заједно са јармом који је за кола био привезан на необичан начин. Пророчанство је тада објавило да ће онај ко успе да разреши тај чвор постати краљ Азије. Зевсове свештенице су у граду Гордијуму вековима чувале ова кола, све док Александар Македонски није чвор дрско пресекао мачем. Иза Александра Македонског остао је израз *пресећи Гордијев чвор*, што би значило 'једним потезом решити тежак проблем' или 'силом, непосредно решити какво тешко питање'. Симболика чвора је вишеструка. Када се говори о чвору, говори се о заплету радње али и о расплету ситуације. Развезати чвор живота може значити или кризу, или смрт, решење или ослобођење. Симболика чвора је стање напетости, замршености и нејасне ситуације. О тумачењу *Гордијевог чвора* доста се расправљало. Александар Македонски је пресекао чвор мачем и освојио Азију, али ју је убрзо и изгубио. Чвор је дакле, узалудно пресечен, он се непрестано обнавља. У *Речнику симбола* даје се следеће објашњење: „Ако Александров мач симболизира генијалну мисао, онда је чвор разрешен; ако је то, међутим, само насилан чин, чвор ће се изненада појавити. Чињеница је да је Александар изгубио царство и да се чвор поново стегнуо” (Шевалије 1989: 101).

Израз *антејска снага* настао је према миту о Антеју (Антају), човеку дивовског раста и натприродне снаге, сину бога мора Посејдона и богиње земље Геје. Антај је у борбама са другим јунацима био непобедив. Могао га је савладати само онај ко би га одвојио од земље. Сваки пут када би Антај додирнуо земљу (своју мајку Геју), изнова би добијао снагу. Када кажемо за неког да поседује *антејску снагу*, мислимо на 'моћ коју осећа човек у додиру са својом земљом и својим народом'.

Фразеологизам *Стенторов глас* настао је према имену једног грчког јунака под Тројом, који је могао да надвече педесет људи. Када

је грчка војска почела да се повлачи пред Тројанцима, Хера је, у лику Стентора, прекорила Грке због кукавичлука. Отуда данас овај израз носи значење ‘необично јак, громак глас’, а уколико бисмо неког човека назвали Стентором, то би значило да тај човек има глас изузетне јачине. У вези с тим је и *хомерски смех*, што значи ‘смех којим се, код Хомера, смеју богови’, тј. ‘грохотан смех’.

Поредбене фразеологизме *леп као бог* и *леп као Аполон (Адонис)* доводимо у везу са грчком митологијом односно с Аполоном, богом сунца, поезије, музике, лекаства, речитости итд. Адонис је легендарно леп младић из грчке митологије, за чију љубав су се отимале грчке богиње Афродита и Персефона. Он је симбол лепоте и пролећа. Према Драгани Мршевић Радовић (2008: 195), у основи поредбеног фразеологизма *леп као бог* налази се интернационални културни стереотип, где бог представља образац савршене телесне лепоте. Бог на кога се мисли у овом фразеологизму пре свега је антички (грчки и римски) јер се за античке богове каже да су поседовали савршену телесну лепоту.

Имена митских јунакиња ушла су, између осталог, у изразе *Пандорина кутија*, *Пенелопина верност* и *Аријаднина нит*.

Израз *Пандорина кутија* носи негативну конотацију и означава ‘извор сваког зла; дар који указује на невоље и свађе’. Причу о Пандори повезаћемо са причом о Прометеју. Да би му се осветио за то што је људима кришом подарио ватру, Зевс је наредио Хефесту да направи жену од иловаче, богињама са Олимпа да је украсе и четворици ветрова да јој удахну живот. Тако је створена најлепша жена икада. Пандору је Зевс послао на поклон Епиметеју, Прометејевом брату, који ју је прихватио упркос томе што га је Прометеј упозорио да не прихвата дарове од Зевса (Пинсент 1985: 40). Пандора је отворила крчаг у који је Прометеј затворио све зле духове који су могли да нашкоде људима (старост, тежак рад, слабост, лудило, порок и страст). Овај крчаг (кутију) Прометеј је дао Епиметеју са напоменом да га чува затвореног. Након што је Пандора

отворила овај крчаг, из њега је избио облак који је заразио сав људски род.

Док је чекала Одисеја да се врати на Итаку, Пенелопу су просили многи. Пенелопа је постала чувена по својој верности јер је својим вештим изговорима упорно одбијала просце све док јој се није вратио муж. Говорила је да ће се удати за једног од њих када испреде покров свом свекру, Одисејевом оцу, Лаерту. Оно што би преко дана испрела, ноћу је парала (Гревс 2008:627). Због тога је у језику остао израз *Пенелопина верност* који се употребљава за жену која је верна и одана своме мужу.

Фразеологизам *Аријаднина нит* (*Аријаднин конац*) који значи ‘спасоносно средство помоћу којег се човек извлачи из неког тешког положаја’ развио се из приче о Тезеју. Овај чувени митски јунак супротставио се чудовишту Минотауру, којем су приносили младиће и девојке као жртве. У томе му је помогла Аријадна: дала му је клупко помоћу чије нити ће успети да нађе излаз из лавиринта у којем је Минотаур живео. Након што је убио Минотаура Тезеј је успео да, идући трагом конца, изађе из лавиринта.

Фразеологизам *Питијин* (*питијски*) *одговор* у значењу ‘двосмислен, нејасан одговор’ доводи се у везу са Питијом, свештеницом и пророчицом Аполоновог храма. Њени одговори на питања која би јој неко поставио били су загонетни и двосмислени. Један Питијин одговор на питање једног војсковође да ли ће победити у рату граматичари често наводе као пример када желе да истакну значај правилне употребе запета и других интерпункцијских знакова (Шипка 2009: 49). Реченица у латинској верзији гласи: *Ibis redibis nunquam peribis in bello*. Изговорена у једном даху, без пауза, ова реченица се може двојако тумачити. Са запетом иза речи *redibis* ову реченицу преводимо: „Ићи ћеш, вратити се, нећеш у рату погинути”. Уколико пак запету ставимо иза речи *nunquam*, реченица добија сасвим другачије значење и гласи: „Ићи ћеш, вратити

се нећеш, у рату ћеш погинути”. Израз *питујска свештеница* означава особу која даје нејасне и двосмислене закључке.

Брачни пар Филемон (Филомен) и Баукида остао је упамћен по својој верној љубави, захваљујући, између осталих, славном римском песнику Овидију (1991) и његовим *Метаморфозама*. Они су једини угостили Зевса и Хермеса када су једне ноћи шетали једним богатим селом обучени као обични људи. Приредили су им скромну гозбу изневши на трпезу све што су у кући имали. Када су богови понудили да им испуне жељу, Филемон и Баукида су пожелели да, када смрт дође по њих, умру у исти час. Данас се израз *Филемон и Баукида* користи за деку и баку који живе у слози и љубави.

2.2.3. У грчкој митологији срећу се и различита бића (немани, чудовишта итд.), чији су називи садржани у неким од фразеологизама.

Међу најпознатијима свакако су Горгоне, чудовишта која су становала у Хадовим дворима. Изглед им је био застрашујућ: у њихове косе биле су уплетене змије, зуби су им били слични вепровим, језик дугачак, а руке су им биле од бронзе; имале су и крила. Биле су познате по свом погледу који је све живо претварао у камен због чега су представљале велику опасност не само за смртнике, већ и за богове. За стоичаре, Горгоне су персонификовале три ступња страха: страх који паралише мисао, страх који паралише цело тело и страх који заслепљује очи. Када за некога кажемо да има *Горгонин поглед*, заправо мислимо на поглед који је страшан, који нас скамени или на поглед од кога се „леди крв у жилама”.

Поред Горгона, познати су нам називи и других митских чудовишта, као што су Хидра и Харпије. Хидра је имала огромно псеће тело и осам или девет змијоликих глава. Била је отровна до те мере да су и њен дах, па и мирис који је за собом остављала били смртоносни. Живела је у Лернском језеру (Гревс 2008: 182). Људи никако нису могли да се ослободе овог чудовишта јер би јој из сваке одсечене главе израсле

две нове, при чему је једна од њих постајала бесмртна. Херакле је, поред задатка да очисти чувене Аугијеве штале, добио као задатак и да убије хидру из Лерне, што је и испунио уз помоћ Атине. У језику постоји фразеологизам *лернејска хидра* и означава ‘зло које бива тим веће што се више трудимо да га отклонимо’.

Харпије су биле гнусна, крилата женска створења, са дугачким канџама и лицем бледим од глади. Често су долетале на дворове у време obroka и грабиле храну са трпезе, а оно што не би појеле, загадиле би тако да се није могло јести (Гревс 2008: 512). Због тога што су грабиле све што стигну, постале су симбол незасите грамжљивости. Харпије су ушле и у наш језик, а употребљавају се као синоним за осорне, грамзиве жене. У говору се могу чути различити изрази: *зинути као харпија*, *смејати се као харпија*. Харпије представљају симбол порочних страсти, мука које непрестано изазива жеља и грижа савести након задовољења (Шевалије, Гербран 1989: 186).

Ако се налазимо *између Сциле и Харибде*, значи да се налазимо у незавидном положају, у положају између две опасности. Сцила и Харибда су, такође, митска чудовишта. Име Сцила у преводу значи ‘она која раздире’ а Харибда – ‘она која усисава’. Сцила је висока и опасна стена у Сицилском мореузу, а Харибда је вртлог. У грчкој митологији Сцила и Харибда су представљене као чудовишта која прождиру морнаре који пролазе туда. Осим израза *бити између Сциле и Харибде*, ту је и *пролазити кроз Сцилу и Харибду* што би значило ‘наилазити на велике опасности’ а израз *проћи Сцилу и Харибду* значио би ‘савладати велике тешкоће’ (Шипка 2009:18).

Арг је остао упамћен као многооки чувар Ије, Зевсове љубавнице претворене у краву. Према једном предању имао је сто очију на глави и још сто распоређених по целом телу. Док спава, два његова ока увек остају будна. Арг је сматран најопаснијим чуваром, а његово име ушло је у фразеологизам *аргусовске очи* који означава ‘велику позорност,

пажљивост’, али и ‘очи које све виде, све запазе’.

Када говоримо о чуварима, треба поменути још једно митско биће – пса Кербера, чувара Хада. Кербер је био троглави пас, имао је змијски реп и чувао је улаз у подземни свет. Међутим, ко год да би ушао у подземни свет, Кербер га више не би пустио да изађе. Када за неког желимо да кажемо да је опасан, неумољив али пре свега савестан чувар можемо употребити фразеологизам *чувати* нешто/неког *као Кербер*.

2.2.4. У лексички састав фразеологизама пореклом из грчке митологије улазе и називи појединих места или народа односно придеви изведени од њих.

Поменутом богу Аполону и музама⁸ био је посвећен Парнас, брег у Фокиди. Како је Аполон између осталог био бог музике и поезије, ова планина постала је позната као „седиште песника, царство песничке уметности“. Данас у везу са планином Парнас доводимо фразеологизме *попети се на Парнас* и *син Парнаса*. Када за неког кажемо да се *попео на Парнас*, значи да се посветио песништву или да је постигао значајне песничке успехе. Фразеологизам *син Парнаса* носи значење ‘син муза, тј. песник’.

Неколико је фразеологизама који се доводе у везу с причом о Троји и Тројанском рату. Један од њих је *тројански коњ*, који означава ‘лукав поступак, клопку’, али може и да представља ‘лице које се лукавошћу увуче у неку организацију да би је изнутра ослабило и тиме лакше уништило’ (Вујаклија 1980: 934). Проистекао је из приче о томе како су Грци успели лукавством да освоје Троју: помоћу дрвеног коња из

⁸ Музе су биле кћери Зевса и Мнемосине, богиње и заштитнице учености и лепих вештина, нарочито песништва и музике. Било их је девет. Пратиле су бога Аполона који је свирао лиру и певале о боговима, људима и херојима (Гревс 2008: 180). Данас се реч *муза* употребљава за неког ко инспирише уметника, било да је у питању песник, сликар или вајар. У *Речнику симбола* под овом одредницом наводи се следеће: „Срећан је сваки онај кога музе заволе, јер тада изговара најлепше беседе и способан је да пева о слави древних јунака и блаженим олимписким боговима” (Шевалије, Гербран 1989).

којег су поискакали грчки војници док су Тројнци славили мислећи да су Грци прекинули опсаду Троје (Шипка 2009: 15).

У непосредној вези с поменутиим тројанским дрвеним коњем стоји израз *данајски дар*. Тројански пророк Лаоконт је, када су Грци (Данајци) оставили пред зидинама Троје дрвеног коња, изрекао чувену реченицу: „Бојим се Данајаца и кад дарове носе”. Отуда у језику фразеологизам *данајски дар* (*данајски поклон*) који означава ‘опасан поклон из непријатељске руке’ или ‘подмукао дар који доноси несрећу, који се даје с издајничком намером’. Дакле, са непријатељима треба бити опрезан, па чак и када носе поклоне.

2.2.5. И код фразеологизама који воде порекло из старогрчке историје може се уочити иста лексичка структура – присвојни придев изведен од властитог имена (познате личности, народа) + именица с одређеним значењем, проистекла из одговарајућег историјског контекста. Само један израз има другачију лексичку структуру – *богат као Крез*, који се односи на веома богатог човека. Крез је био последњи лидијски краљ који је живео око 500. године п. н. е. и био чувен по своме богатству.

Да су Грци били познати по својој речитости потврђује нам и фразеологизам *демостенска речитост* који ћемо употребити у значењу ‘изванредна, убедљива и силна речитост’, а настао је према најславнијем старогрчком беседнику у Атини – Демостену.

Ту је и фразеологизам *драконска казна*, који има значење ‘претерано строга, неумољива, свирепа казна’. Дракон је био први законодавац Атине и остао је упамћен по изузетно строгим законима које је саставио. Према његовим законима за скоро сваки учињен преступ изрицала би се смртна казна.

Да би се објаснило порекло фразеологизма *Пирова победа*, потребно је вратити се на причу о свештеници Питији, чувеној по загонетним и двосмисленим одговорима. Једном приликом Питија је на

питање краља Пира какав ће бити исход његове борбе против Римљана одговорила: *Aio te Aeacida Romanos vincere posse*. Ова реченица могла се протумачити на два начина: 1. *Кажем ти, Еаковићу, можеш победити Римљане* или 2. *Кажем ти, Еаковићу, да Римљани могу победити тебе* (Шипка 2009: 50). Испоставило се да се остварило ово друго. Епирски краљ Пир је победио Римљане код Аскулума, али је из те борбе изашао ослабљенији него Римљани. Након победе Пир је наводно изговорио чувену реченицу: „Још једна победа и ја сам изгубио” па се данас фразеологизам *Пирова победа* употребљава у значењу ‘победа задобијена са огромним губицима, победа која више ослаби победника него побеђеног’ (Вујаклија 1980: 705).

Фразеологизам *Дамоклов мач* носи назив по ласкавцу Дамоклу, који је тиранину Дионизију позавидео на срећи. Користио је сваку прилику да би похвалио срећу и моћ коју има Дионизије као владар. Дионизије је одлучио да Дамоклу покаже које су то повластице које носи његов положај на власти и понудио му је да замене улоге на један дан. Наредио је да Дамокла почасте за трпезом као краља, али је изнад његове главе за коњску длаку обесио мач. На овај начин Дионизије је Дамоклу показао да, поред почасте, власт носи и велику несигурност. Отуда се данас у језику користи фразеологизам *Дамоклов мач* који означава неспестано претећу опасност. Мач је симбол силе која може подарити, али и одузети живот (Шевалије 1989: 374).

У нашем језику у употреби је реч *лаконизам* која означава претерану краткоћу и збијеност у исказивању мисли, нарочито када се изостављају речи које се по смислу могу нагађати. Овај израз доводи се у везу са Лаконцима (Спартанцима) који су, између осталог, били познати као изузетно шкрти на речима. Отуда изрази *лаконски одговор*, ‘сажет, одсечан одговор’ и *лаконско изражавање* ‘јасно и искричаво изражавање’.

Поред својих језгровитих и искричавих одговора, Спартанци

су били познати и по строгости, отпорности и начину васпитавања омладине. Фразеологизам *спартански одгој* (*спартанско васпитање*) синоним је за строго, аскетско васпитање.

2.3. Фразеологизми неспецификованог лексичког састава

2.3.1. Као што је већ истакнуто, неспецификованост лексичког састава ове групе фразеологизама подразумева присуство лексике која не упућује непосредно на одређени митолошки или историјски контекст па се њихово значење може довести у везу с одговарајућом позадином само уколико је она позната говорнику. Структура им је веома разноврсна: најбројнији су фразеологизми синтагматског типа (именички праћени придевом или именицом у генитиву, глаголско-именички, и придевски с поредбеном конструкцијом), док је свега неколико оних који имају реченичну граматичку структуру.

2.3.2. И овде преовлађују фразеологизми пореклом из грчке митологије. Најпознатији фразеологизам који нас враћа на причу о Тројанском рату свакако је *јабука раздора*, у античко време – узрок Тројанског рата,⁹ данас – ‘узрок, разлог, повод свађе или сукоба’ или ‘предмет спора и неслагања’. Ерида, богиња свађе, увређена што није позвана на свадбу Пелеја и богиње Тетиде, бацила је на трпезу јабуку на којој је писало: „Најлепшој!”. Три богиње су хтеле ову јабуку – Афродита, Атена и Хера. Тројански краљевић Парис пресудио је да јабуку добије Афродита, богиња љубави, која му је заузврат помогла да из Спарте отме лепу Хелену, Менелајеву жену (Хомер 2002: 23). У варијантном односу са изразом *јабука раздора* стоји фразеологизам *семе раздора*, а *бацити семе раздора* значи ‘изазвати мржњу, раздор; завадити кога’.

У српском језику за некога ко је пијан употребићемо различите

⁹ Узрок Тројанског рата је отмица Јелене, али повод се не зна. Неки сматрају да је разлог пљачка богате Троје, трговачки интерес или обична сеоба народа у те крајеве (Ферјанчић, Катић: 2009).

фразеологизме: *пијани Ђуро, пијан као секира, мртав пијан*. Ђуро је типично име за бекрију, пијаног човека који се никада не трезни и који врло често од пијанства не зна шта ради. Израз *пијан као секира* употребићемо за некога ко је од пића постао тежак у ходу и размишљању, а израз *мртав пијан* означава човека који је од пића изгубио осећаје и доспео готово у бесвесно стање (Мршевић Радовић 2008: 9). Интересантно је да се фразеологизам *мртав пијан* везује за причу о Танталу, на основу које је у античко време настала пословица: *У води стати а од жеђи умирати* (Мршевић Радовић 2008: 10–11). „Рећи за Тантала да је ‘вечито жедан’ а ‘мртав пијан’, само је наизглед бесмислено [...] За нас је посебно важно да се Тантал, који је мртав пијан или напиток налази баш у Тартару (подземном свету). У многим митологијама постоји веровање да су мртваци посебно жедни, јер је душа пламене природе и будући вечито жедна, тражи извор на којем ће да угаси жеђ” (Мршевић Радовић 2008: 10–11).

Постоје и други фразеологизми који се темеље на овом античком веровању у жеђ душе. У питању су изрази *жедна му душа* и *носити воду мртвима*. Израз *жедна му душа* значи ‘незасит, вечито жељан материјалног богатства’. У култу мртвих „одувек [је] била једна од највећих брига да се мртвима дотури довољно воде” (Мршевић Радовић 2008: 11). Овај обичај је оставио траг у шаливом изразу па се, за некога ко шумно хрче каже да „носи воду мртвима” (Мршевић Радовић 2008: 11).

Током лета, за време несносне жеге, често се може чути израз *насја врућина*, којим се указује на изузетну, чак и неподношљиву врућину. Порекло овог фразеологизма може се објаснити преко, с једне стране, грчке, и са друге стране, римске митологије. Израз *насја врућина* води нас до приче о ловцу Ориону, сину Посејдона и Еуријале, којег је Артемида грешком погодила стрелом у главу док га је прогонила шкорпија. Схвативши шта је урадила, скрхана великим болом, поставила

је Орионов лик међу звезде, тако да га вечито прогања шкорпион (Гревс 2008). Орион је данас, у астрологији, сазвежђе звезда, а најсјајнија звезда у овом сазвежђу је Сиријус. Ова звезда назива се још и Пас Орионов. У римско доба, сматрало се да она појачава температуру, због чега настају врућине. Римљани су ове дане зато назвали *пасји дани*, а нама је у језику, на основу ове легенде, остао фразеологизам *пасја врућина*.

Фразеологизам *видети (свога) бога* употребљава се у значењу ‘бити тешко кажњен, добити заслужену казну’ или у значењу ‘осећати да ће се нешто непријатно догодити и унапред се помирити с тиме’. Драгана Мршевић Радовић наводи да израз *видећеш ти свога бога* упућује на таквог бога у чијој је интерпретацији правда и кажњавање по заслуги. Међутим, фразеологизам *видети бога* доводи се у везу и с античком митологијом, али онда носи сасвим друго значење – ‘сусрести се са смрћу’. Он се, међутим, не мора довести само у везу са значењем одласка на „онај свет”, јер у античкој филозофији постоји и „духовно око” односно ум (разум) (Мршевић Радовић 2008: 185), што би значило да се овај израз може објаснити и као интелектуално сазнање, спознаја бога у духовном смислу.

У значењу ‘трпети, претрпети штету’ може се употребити и фразеологизам *оставити/остављати перје*, који потиче из митске приче о Аргонаутима (Гревс 2008: 512). Аргонаути су били упозорени да ће, пролазећи кроз Босфор, наићи на страшне стене које се зову Симплегаде или Планкте, које су, према миту, непрестано обавијале бродове морском маглом и на тај начин чувале прилаз Босфору. Када брод покуша да прође између њих, оне се спајају и мрве га. Аргонаути су пустили голубицу, или, према другима, чапљу, да лети испред њих. Стене су се спојиле и ишчупале неколико пера из птичјег репа. Након тога су се раздвојиле, а Аргонаути су снажно завеслали и прошли између ових стена, изгубивши при том само украс са задњег дела брода.¹⁰

¹⁰ Од тада, када су први пут остале без своје жртве, стене су, према предању,

Када за некога кажемо да *прави мајмуна од себе*, мислимо да се тај неко ‘глупо, будаласто понаша’. У *Речнику симбола* под одредницом *мајмун* наводи се да је мајмун „друмски разбојник, расположени пустолов који раздражује али и разоружава својим шалама” (Шевалије, Гербран 1989: 382). Мајмун је приказан у грчком миту о Керкопима, разбојницима који су пљачкали и убијали пролазнике. Једном приликом напали су Херакла који их је савладао и бесан свезао и носио на раменима. Док их је носио Керкопи су га толико одобровољили својим шалама да је пристао да их ослободи. Ипак, Зевс, раздражен њиховим животом пљачкаша и разбојника, претворио их је у мајмуне.

Обол је старогрчки ситан новац, а данас се ова реч може чути у оквиру фразеологизма *дати свој обол*. Он се везује за мит о Харону, демону Подземља, који је у свом чуну превозио у царство мртвих душе покојника, и то само оних који су били прописно сахрањени и који су могли да дају један обол. У старој Грчкој тако је постао обичај да се један обол ставља у уста умрлом. Данас се израз *дати свој обол* употребљава у значењу ‘дати (мали) новчани прилог; принос, допринос чему’.

Пандан римској богињи Фортуни у грчкој митологији јесте богиња Тиха. Име Фортуна значи ‘она која окреће годину’, а име Тиха – ‘срећа’. На основу приче о Фортуни која окреће точак судбине, у језику нам је остао фразеологизам *коло среће* који означава несталност среће у животу. С друге стране, израз *слена срећа* води порекло из грчке митологије. Тиха је била Зевсова кћерка, којој је он дао моћ да одлучује о судбини смртника (Гревс 2008). Обележја богиње Тихе била су точак, вага, коцка, кормило и рог изобиља (Шипка 2009). Тиха је умела некога да засипа даровима из рога изобиља, а друге је лишавала свега што имају, али не по заслугама, већ насумице. Одатле данас израз *слена срећа*, који значи ‘неочекиван, срећан исход, резултат чега’, и употребљава се када неком искрсне велики добитак или када неко постигне неочекивани

остале учвршћене на двама обалама мореуза (Гревс 2008: 512).

успех. У употреби је и фразеологизам *луда срећа*, који носи исто значење.

Израз *златно доба* значи ‘најбоље, најуспешније године у развоју нечега, време највећег напретка и добитка’. Њиме се обележава најуспешнији период у развоју државе, одређеног периода у књижевности, ликовној уметности и сл., а враћа нас у далеку прошлост, у доба када су, према предању, људи живели у срећи и благостању и били лишени свих недаћа. Поигравајући се, међутим, са боговима, људи су развијали своје карактерне мане и на тај начин све више љутили богове. Да би их казнили, богови су их лишили свега оног у чему су уживали и присилили их да живе теже него пре.

За античке Грке, али и за друге народе везује се порекло фразеологизма *лабудова песма*. Веровало се да лабуд, пре смрти, испушта глас који подсећа на лепу мелодичну песму (Шипка 2009: 213). Према неким митовима, лабудови су, кад осете да им се ближи смртни час, одлазили на реку Меандар, да тамо отпевају своју последњу песму. Данас је у језику остао израз *лабудова песма* да значи ‘последњи значајни рад или дело неког ствараоца пре његове смрти’.

2.3.3. У овом делу осврнућемо се на фразеологизме неспецификованог лексичког састава пореклом из старогрчке историје.

Фразеологизам *птичје млеко* значи или ‘нешто сасвим немогуће’ или ‘нешто сасвим ретко’ и порекло му је грчко (Мршевић Радовић 2008:20). Употребљава се у обртима за исказивање великог, невероватног изобиља, обиља нечега. Када се каже да негде *има и птичјег млека*, значи да има свега у изобиљу. У литератури се овај фразеологизам доводи у везу са чудесним, фантастичним пределима, а Грци су говорили да на Самосу, чувеном по вину и сваком изобиљу, има и „од пилета млека“. Млеко се одређује и као „савршен симбол духовне хране“ (Шевалије 1989: 411).

За неку ствар која на први поглед, извана делује велико и снажно, а изнутра је слаба употребићемо фразеологизам *колос на глиненим ногама*.

Имајући у виду значај бога сунца, Хелиоса, становници Родоса одлучили су да своје заштитнику укажу поштовање подизањем огромног кипа – Колоса (Шијаковић 1988: 64). Грцизам *колос* значи ‘горостасан кип, кип изграђен преко природне величине’. Овај бронзани гигант уздизао се међутим само педесет шест година. Родос је 222. године пре наше ере страдао од земљотреса у којем се срушио и Колос јер није могао да издржи дрхтање турсног тла. Према причи старих писаца, најосетљивије место на статуи биле су ноге у коленима, где се она поломила, па је горњи део пао на земљу. Остаци Колоса лежали су на земљи све до 977. године, када су их арапски намесници продали неком трговцу. Ипак, успомене на њега сачуване су у придеву *колосалан* и у фразеологизму *колос на глиненим ногама*.

За фразеологизам *бацати дрвље и камење* каже се да је потекао из обичаја који је био познат још у старом веку (Шипка 2009: 163). Везује се за казну каменовањем криваца, која је била примењивана код Египћана, Персијанаца, Јевреја, Римљана, па и старих Грка. Каменовањем су се кажњавали најтежи преступници. Осуђени је обично одвођен ван града до места извршења казне, где су сви присутни бацали на њега камење, све док није у мукама издахнуо. На основу овог обичаја у језику је створен фразеологизам *бацати дрвље и камење* који значи ‘оштро, жестоко нападати, осуђивати некога’.

3. Семантичке групе фразема

Ако погледамо фразеолошко-семантичка поља, уочићемо да фразеологизми пореклом из грчке митологије и историје имају разноврсна значења. С обзиром на то, могуће их је поделити у неколико група.

Прву групу чине фразеологизми који се односе на човека и у њој се може уочити неколико мањих скупина. То су фразеологизми:

– за физичку квалификацију: *леп као Аполон (Адонис), леп као*

бог, Горгонин поглед;

– за квалификацију гласовних способности: *Стенторнов глас, хомерски смех, смејати се као Харпија;*

– за квалификацију човека у психолошком, моралном погледу: *аргусовске очи, жедна му душа, Пенелопина верност;*

– за квалификацију интелектуалних способности: *демостенска речитост, одговарати лаконски, питијска свеишеница, Питијин одговор;*

– квалификацију човековог понашања и стања: *правити мајмуна од себе, чувати као Кербер, носити воду мртвима, мртав пијан;*

– за квалификацију човековог статуса у друштву: *богат као Крез, попети се на Парнас, син Парнаса;*

– са значењем ‘учинити (некоме) лоше / добро’: *бацити семе раздора, бацати дрвље и камење (на кога), отворити Пандорину кутију, дати свој обол;*

– са значењем ‘узалудан посао’: *Сизифов посао, посао Данаида;*

– са значењем ‘опасна ситуација; велике муке; налазити се/наћи се у незгодној, опасној ситуацији, пропадати/пропасти материјално и морално’: *Дамоклов мач, оставити/остављати перје, Танталове муке, бити између Сциле и Харибде, пролазити кроз Сцилу и Харибду;*

– са значењем ‘побољшати свој положај, изаћи из тешке ситуације’: *пресећи Гордијев чвор, проћи Сцилу и Харибду.*

Другу групу чине фразеологизми који описују опште ситуације, појаве у друштву: *Аријаднина нит, Аугијеве штале, Ахилова пета, видети бога, пасја врућина, Гордијев чвор, данајски дар, драконска казна, златно доба, јабука раздора, колос на глиненим ногама, лабудова песма, слепа срећа, Пандорина кутија, птичје млеко, има и птичјег млека, Пирова победа, Прокрустова постеља, Прометејев огањ (ватра), спартански одгој, тројански коњ, Филемон и Баукида, лернејска хидра.*

4. Закључак

Фразеологизми анализирани у овом раду представљају право складиште за приче из грчке митологије и историје и показују нам колики је њихов утицај, не само на различите облике људског уметничког стваралаштва, већ и на језик уопште.

У укупној грађи бројнији су фразеологизми митолошког порекла – пронађено је и анализирано четрдесет два примера. Фразеологизама пореклом из старогрчке историје знатно је мање – свега петнаест. Када погледамо и једну и другу групу, уочићемо да су бројнији фразеологизми спецификованог лексичког садржаја. Њих је пронађено тридесет девет, а свега осамнаест фразеологизама неспецификованог лексичког садржаја.

Такође, може се приметити да су, од свих анализираних фразеологизама, најбројнији они синтагматског типа, са придевима изведеним од властитих имена. Име јунака, као и појмови који су обележили неку причу из митологије или историје, увек улазе у састав фразеологизма. Дакле, највећи број фразеологизама формиран је тако да на најдиректнији начин упућује на одређени митолошки или историјски контекст.

Да би се разумело њихово значење потребно је трагати за различитим причама о митским и историјским јунацима. Чим се стекне увид у причу о неком јунаку, јасно је зашто се његово име помиње у оквиру одређеног фразеологизма и зашто носи баш то значење.

То, међутим, није случај са фразеологизмима неспецификованог лексичког састава. Такође, њихова граматичка структура није једнообразна, много је разноликија него у претходној групи. Откривање порекла фразеологизама овог типа није сасвим једноставно. Порекло таквих израза није прозирно. Потребно је много дубље улазити у различите приче из митологије и историје.

ИЗВОРИ

- Вујаклија, Милан (1980). *Лексикон страних речи и израза*. Београд: Просвета.
- Клајн, Иван и Милан Шипка (2008). *Велики речник страних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј.
- РСЈ: *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска. 2007.
- Стрејовић, Драгослав и Цермановић, Александрина (1979). *Речник грчке и римске митологије*. Београд: Српска књижевна задруга.

*

- Matešić, Josip (1982). *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Ševalije, Žan i Alen Gerbran (1989). *Rečnik simbola*. Zagreb: Nakladni zavod МН.

ЛИТЕРАТУРА

- Гревс, Роберт (2008). *Грчки митови*. Београд: Фамилет.
- Мршевић Радовић, Драгана (1979). *О фразеолошким јединицама*. Књижевност и језик. 2–3: 457–465.
- Мршевић Радовић, Драгана (1987). *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*. Београд: Филолошки факултет Београдског универзитета.
- Мршевић Радовић, Драгана (2008). *Фразеологија и национална култура*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Овидије (1991). *Метаморфозе*. Београд: Дерета
- Пинсент, Џон (1985). *Грчка митологија*. Љубљана: Младинска књига.
- Ферјанчић, Снежана и Катић, Тајјана (2009). *Историја за I разред гимназије*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Хомер, *Илијада* (2002). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Црњак, Ивана (2002). Прилог лексичко-семантичкој анализи фразеологизама за квалификацију човека. *Прилози проучавању језика* 33: 133–153.
- Шијаковић, Миодраг (1988). *Седам чуда античког света*. Београд: Култура.
- Шипка, Милан (2009). *Зашто се каже*. Нови Сад: Прометеј.

*

Menac, Antica (1970–1971). O strukturi frazeologizma. *Jezik*. 1: 1–4.

Sandra Vuksan

PHRASEOLOGISMS ORIGINATING FROM GREEK MYTHOLOGY AND HISTORY

Summary

The subject of this work are the etymological and lexical-semantic aspects of phraseologisms originating from greek mythology and ancient greek history. Fifty seven phraseologisms are included. It is noted that in this group of phraseological units etymological component specifically reflects on lexical and semantic. It is possible to divide all the phraseologisms in two groups. First group includes phraseologisms with specified lexical structure, which includes the names of mythological and historical heroes, mythological creatures, etc. and adjectives derived from that names. They refer to a specific myth, and allow us to assume the meaning of the phraseologism, if we know the proper historical or mythological context. The second group includes phraseologisms with unspecified lexical structure. Lexical structure of those phraseologisms is not referring to certain myth or story from history and it is harder to explain their meaning.

Key words: phraseology, greek mythology, ancient greek history, origin, meaning, lexical structure.

Сандра Вуксан, мастер
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Др Зорана Ђинђића 2
Нови Сад
Србија
Имејл: sandra.vuksan@gmail.com